

nálni, s lehet akár a rózsákról is verset írni. Hogy a „személytelen” lírának megvan az az előnye, hogy nem kelt megütközést a közönség körében. Hogy „ha az ember költő, akkor kényszer alatt dolgozik, vagyis nem azt írja, amit akar, hanem amit kell, amit meg kell írnia”. S ide sorolnám azt a sok kitűnő eszme-futtatást is, amely mind azt bizonyítja, hogy Vas István számára a műfordítás sohasem volt gályapad, de mindig laboratórium.

Külön témakörként illendő említeni az *irodalmi ismeretterjesztést*. Az igazi ismeretterjesztés mindig az, amelyik a köz ismereteit a maga tapasztalataival gazdagítva adja tovább, amelyben tehát a személyiség is benne van, s ezek az esszék mind ilyenek. A briliáns *Biblia*-tanulmányt minden középiskolás számára kötelezővé tennem: olvastával szinte megdelejezetten vennék magát a bemutatott könyvet is. De hasonló a helyzet a Shakespearé-tanulmányokkal is, vagy azokkal a bevezetőkkel, amelyek huszadik századi versantológiaiákhöz készültek.

Vas Istvánnak nemcsak irodalomismerete, hanem önismerete is tiszteletet érdemel. Költői személyiségének sajátosságairól, saját műveiről tett megállapításait az irodalomtörténészek nem kerülhetik meg. Milyen érdekes, újszerű feszültséget ad például *Mindig előre* című versének, amelynek híres kezdősora az „Elrejtezem a füstködészürkeségbe”, hogy megtudjuk: a többséggel ellentétben Vas gyermekkorától szereti a ködöt. S talán annak tanulságait is hasznosíthatnánk, mai költők és kritikusok, miszerint Kosztolányi személyes kritikáján kívül a legtöbbet Vas Németh László néhány elmarasztaló sorából tanult. Írt is egy levelet, amire választ kapott, s személyesen is megismerkedtek.

S végül, leginkább az önismerethez kapcsolódik az esszék *lételméleti* rétege. Az egyik legfontosabb kérdés itt az, hogy mivégre az élet, mivégre a halál, miféle igen is, nem is játék mindez; a másik pedig az, hogy a „két ismeretlen között” hogyan létezzen a társadalmi ember. A költészet, a szerelem, a boldogság ugyanolyan fontos, mint a marxizmus és a kereszténység. Vas István ki meri mondani, hogy ő egyszerre tartja kommunistának is és kereszténynek is magát. Kimondja, hogy „sokszor vagyok boldog”. S azt is, hogy „vers nélkül nem volna világ”. S talán ezt az idézetet kellett volna címként választani, hiszen a sok igen is, nem is között ez az abszolút bizonyosság.

VASY GÉZA

Jánosy István: Élmények és emlékezések

Jánosy István neve nem cseng ismeretlenül a versszerető olvasók előtt. Ahhoz a költőnemzedékhez tartozik, melynek pályája a felszabadulás után teljesebben ki, s mára jelentős, időálló életműveket vallhat magáénak: Somlyó György, Rákos Sándor, Rába György, Végh György, Lator László, Mészöly Dezső, Lakatos István, Tóth Eszter pályájával párhuzamosan alakult az övé is. Az 1948-ban megjelent *Prometheus* című verseskötvetől az 1981-ben közzétett összegyűjtött versekig (*Az álmok kútja végtelen*) egy termékeny, jelentős mondandókban gazdag költészet alakulását követhetjük nyomon, melyet kiterjedt műfordítói tevékenység egészít ki, a formai kísérletekben is változatos,

új ösvényeket nyitó költői oeuvre szerves részeként. Öind eposzok, Chaucer, Shelley, Goethe és Hölderlin tolmácsolása mellett a huszadik századi világlíra kiemelkedő alkotóinak költeményeit szólaltatta meg nyelvünkön *A valóságos oroszlán* (1971) címen megjelentetett műfordításkötetében.

Nemrégiben pedig *Élmények és emlékezések* címen eddig folyóiratokban publikált esszéit gyűjtötte kötetbe a költő. Napjainkban nem kevés esszékötet jelenik meg, nemegyszer érdektelen, hogy ne mondjam száraz fejtegetésekkel, főlöszleges magyarázkodásokkal, az irodalmi irodalom elmeműveit szaporítva. Kevesen képesek csupán irodalmáraink közül a Kosztolányi, Babits, Radnóti, Illyés, Németh László és mások által magas fokon művelt műfajt az említett nagyokhoz hasonló invencióval, a tárgyi tudáson és széles körű tájékozottságon túl eleven személyességgel, szuggesztív erővel művelni. E kevesek közé tartozik Jánosy István.

Nemcsak hogy rendkívül változatos tematikát ölel fel új könyve, szóljon bár Platon filozófiájáról vagy Jurij Olesa kitűnő prózaművészetéről, de az esszé határait műfaji vonatkozásban is igyekeznek a lehetőségig kitágítani: műelemzés, fordítói műhelyvallomás, történelmi személyiségek portréi, filozófiai, zenetörténeti fejtegetések sorjáznak kötetében. Mondandóinak, kifejezés módjának sokféleségét egységbe fogja a szerző rokonszenves személyisége, az ábrázolt élményeken átsütő személyesség.

„Néhány olvasmányom vagy zenei élményem olyan hatással volt rám, mint életem legkiemelkedőbb, valóban átélt élményei. Már szinte nem is tudtam különbséget tenni e kétféle élmény között” — írja. Platon és Gandhi, Dosztojevskij és Petőfi, Milton és II. Rákóczi Ferenc — idézzük tovább a költő szavait — „főszereplői lettek álmaidnak ugyanúgy, mint legközelebbi rokonaim: szüleim és feleségem.”

S ami Jánosy esszéinek a nagyfokú személyességen, vallomásos jellegen túl a hasonló jellegű írásokban manapság mind ritkábban megnyilvánuló értékes vonása: hogy választott témáit mindvégig a túlságos elvontság, a tudós fontoskodás buktatóit elkerülve, képes közérthetően — horribile dictu: olvasmányosan tárgyalni, zárt, kerek formába önteni, mellőzve a főlöszleges kitérőket.

Élete alapvető nagy élményét megfogalmazva, minduntalan kitűnik, hogy Jánosy nem a könyvmoly szobatudósok sorát szaporítja, hanem azok közé tartozik, „akik élnek az irodalmat. Szenvedéllyel, szenvedéssel, szívvel. Akik kora gyermekkoruk óta ezzel élnek, mint a kenyérrel.” (Gyurkovics Tibor megállapítása, Népszava, 1987. december 19.) Valójában mindig is a műveken átsütő élet titkait bagozza.

Aki Jánosy költészetének alapvető ihletköreit, a rá különleges erővel ható gondolati élményeket, eszmélkedésének és látóköre fokozatos kiszélesítésének folyamatát kívánja behatóbban megismerni, meggyőzően hiteles vallomásokkal gazdagodhatik e könyvből.

Nem lehet célunk itt gazdag tematikájának részletes, átfogó bemutatása, inkább csak néhány főbb gondolatkör jelzésére szorítkozunk.

Számomra különösen tanulságos például, ahogy műfordítói műhelygondjaiba enged bepillantást Milton fordítása kapcsán. A költő, aki nemcsak rövidebb költemények sokaságát szólaltatta meg nyelvünkön, hanem a világ-irodalom olyan klasszikus nagy műveivel birkózott meg sikeresen, mint Platon *Az állam*-a, Aiszkhülosz öt tragédiája, körülbelül 9000 sor *Rámájana* és *Mahábhárat*a-részlet magyarázása, így vall e nagy művek tolmácsolásának nehézségeiről: a lírai versektől, nagyobb művek kiszemelt részleteitől eltérően „El-

képzeltetlen, hogy a lelkesedés ilyen izzásával fordítsa valaki mondjuk a *Rámájana* vagy a *Mahábhárata* egészét. Nemcsak amiatt, mert ilyen nagy terjedelmű művekben bőven akadhatnak unalmas vagy érdektelen részek: »Etiam Homerus dormicit aliquando«, hanem mert az ilyen nagy munka éveket rabol el a fordító életéből, és pedig nem napi 3-4 órát, hanem évek során át napi 10-14 órát. Mert csak így juthat a munka végére.

Ez viszont kihat a fordító pszichikumára, mégpedig leírhatatlan mélyen. Mert hiszen mit jelent ez a napi 10-14 óra? Azt, hogy az illetőnek le kell mondania úgyszólván egész magánéletéről, és ideje egy rideg börtönben morzsolódik le... Persze az is lehet, hogy épp ez a nyomott, zilált lelkiállapota sarkallja arra, hogy magát felülmúlja. Az élet tele van paradoxonokkal. Aztán az olvasók majd élvezettel és lelkesedéssel olvassák a munkáját, de bizony fordítás közben ő egész mást gondolt magában." Ha mindehhez még hozzávesszük, hogy a *Mahábhárata* részleteinek fordítása kedvéért a költő szanszkritul is megtanult, s a *Szávíttri*-t eredetiből, mikrofilológizálgatással fordította, mellékesen megismerkedve közben, még hozzá alaposan, az indiai étellel, erkölcsiséggel, konvenciókkal, vallással — nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy mekkora idő- és energiaráfordítást igényeltek hasonló méretű nagy műfordítói munkái. Mekkora lemondást, alázatot követeltek a szerzőtől.

Jánosy kamaszkori Dosztojevszkij-rajongása ürügyén nemcsak Dosztojevszkij feledhetetlen regényalakjairól kapunk mély pszichológiai érzékkel, teljes belső azonosulással megelevenített elemzéseket, de a nagy orosz író utóéletét érintve utal arra is, hogy a XX. század nagy íróinak: Kafka, Joyce, Gide, Proust, Camus törekvései nem véletlenül főképpen az övével mutatnak rokon vonásokat. „Csakhogy XX. századi követőivel ellentétben ő mégsem kétségbeesett, nem kiüttalan. Hisz az emberben, aki végül is legyőzi az önzést, aki még az atomkorszakot is túléli, mert végül is nem nyomja le a halált hozó gombokat” — összegezi véleményét a költő.

Mint Gandhi életének és művének szakavatott ismerője — s ezt bizonyítja alapos és terjedelmes tanulmánya, a *Gandhi, a pedagógus* — tudhat igazán hiteles szavakat találni Németh László Gandhi-drámájának értékeléséhez is. Vitába száll azokkal a nézetekkel, melyek csupán azt látatják Némethnek a költő szerint egyik legjobb darabjában, hogy az író önmagát ábrázolja, látja bele a dráma konfliktusába. Kimutatja, hogy Németh nemcsak kiváló író, hanem zseniális történész, filológus, „adatnyomozó”, aki nagyon tiszteli a tényeket, eszébe sem jut azokat megmásítani, „még akkor sem, ha az ugyancsak kapóra jönne önpórtréjához”. A drámát Jánosy Gandhi olyan részletes életdokumentumával veti össze, mely szinte napról napra követi életszakaszának eseményeit, s arra a következtetésre jut, hogy „alig van a drámairodalomban ilyen pontos életdokumentum”. „Az persze természetes — teszi hozzá —, hogy Gandhi Németh László egyik kedvenc alakja (a másik Tolsztoj) — és így nem volt számára közömbös Gandhinak e végső, legheroikusabb küzdelme. Csak ilyen értelemben »azonosította« magát Gandhival, beleélte magát helyzetébe. De hisz éppen ez a sikeres alkotás előfeltétele!” (*Meditáció és vallomás Németh László Gandhi-drámájáról.*)

A könyv terjedelmes részét teszik ki az amerikai új költészet két fő ágával: a „protest”-tel és a „confessional poetry”-val foglalkozó esszéi. Ezekben is a széleskörűen tájékozott műfordító tárgyszeretete, a szó legjobb értelmében vett elfogultsága süt ki a sorok közül, ugyanakkor objektív, tárgyilagos elemzést kapunk az amerikai líra legújabb törekvéseiről, legjelentősebb képviselői-

ról. „A »protest« szó tiltakozást jelent, óvásemelést, de jelentheti az igazság ünnepélyes kimondását is” — állapítja meg Jánosz, s párhuzamot von a magyar költészet tizenkilencedik-huszedik századi törekvéseivel, kimutatva, hogyan tölti be a „protest” szerepét nálunk Kőlcsey, Petőfi, Ady és József Attila. Idézi Geoffrey Moore megállapítását, aki a XX. századi amerikai lírában két fő irányt különböztet meg: „Az elsőt Whitmantól eredezteti, a másodikat Poetól és Emily Dickinsontól.” E megjelöléssel érthetjük meg a mai két irányzat lényegét is. Míg a Whitman-stílusra közvetlen szókimondás, életközelség, közérthetőség, elbeszélő hajlam, agitáció a szociális igazságtalanság és faji megkülönböztetés ellen a jellemző, a Poe-, Dickinson-követők a közönséges élményektől elfordulnak, bizonyos műveltségi igény, szellemesség, az öncélú irodalmi témák kedvelése, közvetett kifejezésmód, személytelenség jellemzi őket. Az első típusba Edwin Arlington Robinson költészetét sorolja Jánosz, valamint Edgar Lee Masterst, a híres *Spoon River Anthology* szerzőjét. Vachel Lindsay a későbbi protest- és beatnemzedék költői előképe. Whitman példáját követi William Carlos Williams, akinek az orvosi hivatás és az azzal járó életközelség a legfőbb forrása költészetének. A második típus képviselői között Ezra Pound, Eliot és mások költészetéről kapunk bravúros elemzéseket, eleven érzékletességű beszámolókat, melyek hatását fokozzák a fordított versrészletek, teljes versek betétjei. Ginsberg és John Berryman izgalmas, sok újat hozó kísérleteivel külön tanulmányok foglalkoznak.

A kötet utolsó harmadában magyar vonatkozású esszék sorakoznak, II. Rákóczi Ferenc, Berzsenyi, Petőfi, Arany, Babits, Radnóti, Kodály alakja kerül előtérbe.

Rákóczi-esszéjében nemcsak a költőnek történelmünk nagy alakjával való lehető teljes azonosulása, történelmi ismereteinek mélysége ámulatra méltó, melyek a *Rákóczi ifjúsága* című elbeszélő költemény megírásához vezettek: legalább ilyen érdekesítő itt annak körüljárása, hogy Rákóczi életének tényei, történései hogyan színeződnek át a költő legszubjektívebb életélményeitől, akár egy-egy helyszín hangulatától, ahol Rákóczi nyomában a költő is megfordult.

Berzsenyi *Poétai harmonisticájá*-nak és Platón filozófiai műveinek összehasonlításával arra a végeredményre jut, hogy Berzsenyi, bár oly átfogóan értette Platont, hogy bármely korabeli klasszika-filológusnak becsületére vált volna, mégsem vált annak szolgai követőjévé. „Egész platonizmusán átsüt a maga szuggesztív, autokratikus egyénisége.”

Érdekesen újszerű nézőpontból mutatja be Jánosz Petőfit, mint „szürrealista” költőt, *Álmos vagyok és mégsem alhatom* kezdetű, kevésbé ismert, mert „kihagyott” versei közül való költeménye és más versek részletei alapján, a bennük levő borzalmas halálvíziókra, tépett látomásokra utalva: „Petőfinek van egy sajátos mélyvilága. A kétségbeesett, a vívódó, az álmodó Petőfi szürrealizmusa. Szürrealizmus azért, mert megszűnt benne az idő egymásutánja: múlt, jelen, jövő egyidejűleg mutatkozik. Ez a világ teljesen öntörvényű: nem tudjuk megfejteni, megmagyarázni.”

Jánosz alapos pszichológiai felkészültségéről tanúskodik az *Arany János lélekképe* című tanulmány, mely főként a *Toldi szerelme* elemzése ürügyén faggatja Arany lelki életének titkait, sok érdekes, rejtett momentumot bogoz ki nagy költőnk ellentmondásokról nem mentes lélekképéről, belső vívódásairól Jung és Freud tanainak beható ismeretében.

Tanulságos összevetést kínál Radnóti költészetével, főként eclogáival annak

bemutatása, hogy a mártírhalált halt költő egyes versformái, képi motívumai közvetett hatásként hogyan épültek bele Jánosz saját költészetébe, hogyan gazdagították költői világát (lásd itt bemutatott, Radnóti ösztönzésére írt *Első ecloga* című költeményét). Érdeemes szemügyre venni azt is, hogyan jutott el Babits görögségélményétől a háborúval szembeforduló költő mély megértésig.

Ugyancsak izgalmas a kötet utolsó írása, a *Mi a folklór?* című, mely a népművészet értékeinek megóvásán túl már mai társadalmunk nem egy közérdekű gondját is érinti (urbanizáció, népességszaporodás, ingázás, öregek helyzete, az ifjúság nevelése stb.). Ami különösen rokonszenves, hogy nemcsak regisztrálja társadalmunk „kényes” problémáit, de konkrét javaslatokkal él a jobbítás érdekében. Ebből az írásából s a kötet egészéből ugyanúgy egy, a népe és az emberiség szorongató aktuális gondjaira érzékeny, a humanista örökséget vállaló és továbbvivő költő képe kerekedik ki, igaz, megszenvedett „élményeket és emlékezéseket” kínálva az érdeklődő olvasónak. (Magvető)

KERÉK IMRE

„Tajtékos égen ring a hold...”

MÉREI FERENC MŰVÉSZETPSZICHOLOGIÁJA

Tévedésnek vélhetnénk, hogy olyan kötetről szóló recenzió élére, melynek címéül szerzője Petőfi-idézetet választ, Radnótitól veszünk át egy sort. Csak-hogy nem tévedésről, hanem olyan minősítésről van szó, amely aforisztikusan kívánja jelezni Mérei Ferenc attitűdjét, korát, tevékenysége megítélésének fordulatait.

Mérei felettebb invenciózus pszichológus. 1977-ben végigtekintve pályáján elmondja: a világ megértésére törekedett, a rend modellje határozta meg világképét, eszménye a racionalizmus volt. Párizsban ismerkedett meg a radikális *szürrealizmussal*, s megszeretni azt épp az imént sorolt értékek preferálása miatt nem tudta. Ez a nem-szeretet azonban múlttá lett: gyermekei — tanítványai, akik sablontépázók, természetes közegük az irracionális, megkedveltették vele a szürrealizmust, s Mérei szükségesnek tartja „megkésztet Canossájának” közreadását. Miért fontos ez?

— Azért, mert az elmebetegségek, a pszichózisok bizarrságát a szürrealizmus ugyanúgy demonstrálja, mint az antipszichiátria — *megélhetővé téve* a világ extrém, ám bizonyos jelenségeit tekintve adekvát jelentését.

— Mert a hipokrizistól menekülő személyiség „tisztá lapja” meglelése érdekében vállalja a nem racionális valóság terrénját, az álmok szerepének felértékelését.

Meggyőzően elemzi Mérei Breton és Freud elméletalkotását, ennek hasonló vonásait, ahhoz a konklúzióhoz is eljutva, amely szerint a szürrealizmus „öngyógyítás a lelki életben”.

Foglalkoztatja Méreit az *expresszivitás* (s ezáltal persze az expresszionizmus) lényege is: a szocializáció és a spontenitás egyensúlya, a szemléletes, plakátszerű kifejezés, amely cselekvésbe fordul át, s mintegy kiáltásként tör